

LÜHIDALT

DEMOKRAATIA,
'ALTERNATIIVNE
REAALSUS' JA EESTI
KERKSUS

DMITRI TEPERIK

Sageli sügavate ja keerukate juurtega väärarvamused, linnalegendid, ühiskondlikud müüdid, vandenõuteooriad ja toksilised narratiivid on ühiskondades alati oma niši leidnud. Nende levik ja mõju kodanike suhtumistele, arusaamadele ja käitumisele on ühiskonna kerksuse ja vastupanuvõime usaldusväärsed näitajad. Ühismeedia ajastul levivad need oluliselt laiemalt ja dünaamilisemalt ning võimeneb ka nende mõju, põhjustades suuremat lõhestumist, polariseerumist ja usalduse kaotust. Need arengusuunad omakorda kahandavad sotsiaalset ühtekuuluvust ja kogukondade võimet raskustega toime tulla. Vaenulikud geopoliitilised jõud, sealhulgas Venemaa, on leidnud võimalusi seda keskkonda ära kasutada oma strateegiliste eesmärkide edendamiseks ning ka kodumaised poliitikud kasutavad väärteabe esiletõusu oma võimupüüdluste huvides, ergutades ja laiendades oma toetusbaasi. Sisepoliitika ja väliste ohtude sulandumine muudab niisuguste uskumuste, müütide, vandenõuteooriate ja kahjulike narratiivide vohamise riigi julgeoleku seisukohalt eriti ohtlikuks.

Kümnes Euroopa Liidu liikmesriigis, sealhulgas Eestis, tehti 2020. aasta märtsis avaliku arvamuse uuring, et hinnata üldsuse suhtumist demokraatlikesse institutsioonidesse ja väärtustesse, üldist rahulolu olukorraga ja tajutatavat võrdsust igas riigis.¹ Sellised uuringud on üsna tavalised ja Eestis tehakse neid korrapäraselt, mistõttu saab nende põhjal teha võrdlemisi kindlaid järeldusi ebasoodsate sündmuste ja arengusuundade mõju kohta ühiskonna kerksusele.² Selle võrdleva rahvusvahelise uuringuga taheti aga hinnata ka mitmesuguste väärarusaamade, vandenõuteooriate ja toksiliste narratiivide levikut ja juurdumist. Et muu hulgas koguti demograafilisi andmeid vastajate soo,

vanuse, hariduse, elukoha ja poliitiliste eelistuste kohta, andis uuring väärtusliku ülevaate ühiskonnarühmadest, kes on pahatahtlike jõudude propageeritavate või isegi konstrueeritavate nn alternatiivsete reaalsuste suhtes kõige haavatavamad ja mõjutatavamad. Käesolevas ülevaates tuuakse esile Eestis tehtud küsitluse mõned põhitulemused ja järeldused.

RAHUL, AGA SKEPTILISED

Üldiselt on Eesti elanikud oma **eluga** (82%) ja praeguse **ühiskondliku seisundiga** (71%) üsna **rahul**. Ligi 60% vastajaist usub, et igaühel Eestis on **võimalus saavutada edu**, ja sama paljud arvavad, et enamikku inimesi Eestis **saab usaldada**. Siiski **ei ole kõik rühmad nii optimistlikult meelestatud**. Eelkõige Kesk-Eesti, madalama haridustasemega ja 55–64-vanused vastajad väljendavad suuremat **sotsiaalpoliitilise võõrandumise** tunnet. Seda näitas asjaolu, et teistega võrreldes nõustusid nende rühmade vastajad rohkem seisukohaga, et Eesti poliitiline süsteem nende vajadusi eriti ei arvesta. Valdav enamus nende rühmade esindajaist (73%) usub ka, et midagi ei muutu olenemata sellest, kes on valitsuses tüüri juures.

Koguni 81% vastajaid usub, et teatavaid Eesti ühiskonnarühmi koheldakse **teistest soodsamalt**. Kolm esimest rühma, keda eeliskohtlemises kahtlustati, on poliitilise eliidiga kontakte omavad inimesed (92%), suurema sissetulekuga inimesed (89%) ja pealinna elanikud (82%). Migrantide ja vähemuste positiivset erikohtlemist kahtlustas samas vastavalt 21% ja 9% vastanuist.

Vastajatest 42% on **demokraatiaga** Eestis **rahul** ja 47% **ei ole rahul**. Selgelt rahulolematud on muu hulgas Kesk-Eesti elanikud, 45–54-aastased, mehed ja madalama haridustasemega inimesed. Väärrib ka märkimist, et ligi pool rahulolematutest väljendas kavatsust jätta eelolevatel valimistel osalemata.

Ligi kaks kolmandikku vastanutest (65%) nõustub, et **korraliste valimistega ja mitmeparteisüsteemiga liberaalne demokraatia** on Eestile parim valitsemismudel. Kõige vähem demokraatiat pooldavad vastajad, kes pigem eelistavad tugeva ja otsustava juhiga süsteemi, kus puuduvad parlament ja valimised, ehk 17% vastanutest, on peamiselt Kesk-Eesti elanikud, madalama haridustasemega vastajad ja inimesed, kes on vähem huvitatud eelolevatel valimistel osalemisest.

Mitte kõiki poliitilisi institutsioone ei usaldata Eestis võrdselt. Kõige rohkem põlatakse erakondi, valitsust ja peavoolumeediat, mille vastu väljendas **usaldamatust** vastavalt 72%, 52% ja 47% vastajaist. **Kõige usaldatumad institutsioonid** on aga politsei (87%), sõjavägi (76%) ning kohtusüsteem (69%).

Eesti **peavoolumeedia vabadust** hinnates leidis vaid 11% vastajaist, et meedia on täiesti vaba; 53% peab meediat pigem vabaks ja 29% üldse mitte vabaks. Vastajaist 58% usub, et Eesti **meediat mõjutab kõige rohkem valitsus**, millele järgnevad kohe oligarhid ja suured finantskontsernid (56%). Kõige rohkem usuvad, et meedia ei ole vaba, Kesk-Eestis elavad, 55–64-aastased ning valimistel Eesti Konservatiivset Rahvaerakonda (EKRE) eelistavad vastajad.

Rääkides **ohtudest isiklikule identiteedile ja väärtustele**, leidsid vastajad, et **suurim oht on sisserändajad** (56%). Seda ohtu tajuvad eelkõige 45–54-aastased, meessoost, madalama haridustasemega, Kesk-Eesti ja EKRE toetajatest vastajad.

Teisalt arvab enamik vastajaid, et isiklikku identiteeti ja väärtusi **ei ohusta** järgmised tegurid: Euroopa Liit (66%), Lääne ühiskonnad ja nende eluviis (62%), Ameerika Ühendriigid (58%), teistsuguse seksuaalse sättumusega inimesed (LGBTI) (50%). Need vastajad on tüüpiliselt vanuserühmast 18–34, kõrgharidusega, Põhja-Eesti elanikud ja Reformierakonna toetajad.

ERINEVUSED PRIORITEETIDE TASAKAALUSTAMISES

Eri ühiskonnarühmade **valmiduses loobuda teatavatest õigustest ja vabadustest** (nt reisimis-, ühinemis-, sõnavabadus jm) muude prioriteetide nimel leiti väga suuri lahknevusi. Need küsimused on küll hüpoteetilised, aga aitavad ennustada **ühiskonna lõhestumist** ja **polariseerumise** märke riigis. Seetõttu on väga oluline analüüsida

mõningaid märkimisväärseid erinevusi eri demograafiliste rühmade vastuste vahel.

Üldiselt on 48% vastajaist valmis loobuma vabadustest **suurema turvalisuse** nimel (43% on vastu), 46% **parema majandusliku olukorra** nimel (46% on vastu) ja 42% Eesti **traditsiooniliste väärtuste** säilitamise nimel (47% on vastu). Prototüüpiselt olid need, kes olid valmis **loobuma vabadustest turvalisuse nimel**, üle 65 aasta vanused, madalama haridustasemega, Põhja-Eesti maapiirkondade elanikud ja EKRE toetajad. Seevastu vastajad, kes **ei ole valmis loobuma oma põhivabadustest turvalisuse nimel**, on 18–24-aastased, kõrgharidusega inimesed, Tallinna ja Lõuna-Eesti elanikud ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna toetajad.

Eri ühiskonnarühmade valmiduses loobuda teatavatest õigustest ja vabadustest muude prioriteetide nimel leiti väga suuri lahknevusi

Statistiliselt esinduslike vastajarühmade hulgas väljendasid valmidust **loobuma vabadustest parema majandusliku olukorra nimel** 35–44-aastased, madalama haridustasemega inimesed, Lääne-Eesti elanikud ja EKRE toetajad. Selliseks loobumiseks ei olnud valmis pigem 55–64-aastased, kõrgharidusega inimesed, Tallinna ja Ida-Eesti (Ida-Virumaa) elanikud ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna toetajad.

Eestlasi, kes toetavad **õigustest ja vabadustest loobumist Eesti traditsiooniliste väärtuste säilitamise nimel**, võib statistilise üldistuse teel liigitada järgmistesse esindusrühmadesse: üle 65-aastased, madalama kooliharidustasemega, Lääne-Eesti maapiirkondade elanikud ja EKRE toetajad. Ühiskonnarühmad, kes **ei ole valmis** samal põhjusel õigustest **loobuma**, olid 18–34-aastased, Tallinna elanikud, kõrgharidusega inimesed ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna toetajad.

ÜLEILMSED VANDENÕUD JA KOHALIKUD MÜÜDID

Üldiselt näitavad küsitluse tulemused, et vastuvõtlikkus **mitmesugustele üleilmsetele vandenõudeteooriatele** on Eestis üsna vähene. Vastajaist 59% ei nõustu (16% nõustuvad) väitega, et juutidel on liiga palju võimu ning neil on maailma valitsuste ja institutsioonide üle salajane kontroll. Ligikaudu 44% Eesti elanikest ei ole nõus (37% on nõus) väitega, et maailma elukorraldust dikteerivad

mitte valitud juhid, vaid salajased rühmad, kes püüavad kehtestada totalitaarset maailmakorda. Peale selle ei nõustu 42% vastajaist (26% nõustub) vandenõuteooriaga, mille kohaselt 2001. aasta rünnakuid New Yorgi Maailma Kaubanduskeskusele kavandas ja viis läbi Ameerika valitsus ja mitte Al Qaeda. Eesti ajalooa seotud narratiividest usub 22% vastajaist (65% ei usu), et Eesti ühines Nõukogude Liiduga vabatahtlikult ja seaduslikult. Seda müüti usuvad pigem 55–64-aastased, madalama haridustasemega vastajad ja Keskerakonna toetajad.

Üldiselt näitavad küsitluse tulemused, et vastuvõtlikkus mitmesugustele üleilmsetele vandenõudeteooriatele on Eestis üsna vähene

Siiski on Eestis levinud arvukalt muid aktuaalseid teemasid puudutavaid **alusetuid uskumusi ja väärarvamusi**. Vastajaist 56% usub, et **EL ja Brüssel dikteerivad Eesti poliitikat ja Eestil endal ei ole sõnaõigust ega mõju**. Seejuures tuleb arvesse võtta, et 57% elanike arvates on Eesti on alati olnud rõhutatud ja **eestlased ei saa kunagi ise oma teed valida**. Seda arusaama jagavad peamiselt 45–54-aastased, meessoost, madalama haridustasemega, Kesk-Eestis elavad ja EKREt toetavad vastajad. Selle väärarusaamaga ei nõustu peamiselt 18–24-aastased, kõrgharidusega inimesed, Tallinna ja Ida-Eesti (Ida-Virumaa) elanikud ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna toetajad.

Ligikaudu 33% vastajaid usub (51% ei usu), et **NATO ei soovi või ei suuda Eestit sõjaliselt kaitsta**. Need vastajad on tüüpiliselt vanuserühmast 45–64, madalama haridustasemega, Kesk-Eesti elanikud ja Keskerakonna toetajad. Vastupidist arvamust jagavad üldiselt 18–24- ja üle 65-aastased, kõrgharidusega inimesed, Põhja- ja Ida-Eesti (Ida-Virumaa) elanikud ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna toetajad. Sama suur osa elanikkonnast ehk 30% vastajaist arvab (59% ei arva), et **NATO Eestis viibimise ainus põhjus on ärritada ja provotseerida Venemaad**. Seda arvamust jagavate ja mittejagavate vastajarühmade üldprofiil on üsna sarnane eespool kirjeldatutega.

Uuringus olid luubi all riikidevahelist võrdlust võimaldavad küsimused, kuid ühe peamise puudusena jäeti välja mõned kõige tüüpilisemad kohaliku ja/või piirkondliku levikuga vandenõuteooriad, uskumused, narratiivid ja väärarvamused. Teemade hulgas, mis on huvi

pakkunud nn alternatiivse reaalsuse pooldajatele ja leidnud vastukaja kogu Eesti ühiskonnas, on näiteks parvlaev Estonia 1994. aastal hukkumise põhjused, strateegilise tähtsusega raudteeliini Rail Baltic ehitamine, ulatuslik rahapesu Eesti pankades ning suhtumine Eesti metsade kiirenevasse raadamisse. Uuring ei hõlmanud ka muid n-õ üleilmseid teemasid, mis on tähelepanu pälvinud mujal ja jõudnud ka Eestisse, sealhulgas 5G-võrgustike kasutuselevõtt ja vaksineerimistega seotud väidetavad riskid. (Et uuring valmis enne koroonaviiruse pandeemia puhkemist, ei uuritud pandeemia põhjusi puudutavate vandenõuteooriate levikut). Mõned neist teemadest võidakse pöörata poliitilisteks ja infoelavadeks, mis pärsivad sotsiaalset ühtekuuluvust ja usaldust, suhteid liitlastega ja isegi sotsiaal-poliitilist korda kodumaal.

Parvlaev Estonia juhtumi taasavamist tuleb hoolikalt jälgida, arvestades eelkõige selle tundlikkust ja potentsiaali valitsuse ja ühiskonna ning Eesti ja Rootsi – Läänemere piirkonna ühe põhipartneri – vahelise usalduse lõhkujana.³

JÄRELDUSED

Arvestades rahulolu demokraatia ja valitsemisega Eestis, on riigi kerksuse osas põhjust optimismiks. Seda meelsust tõendavad uuringutulemused, mille kohaselt mõned kõige levinumad vandenõuteooriad ei ole Eesti ühiskonnas suuremat kõlapinda leidnud. Siiski ei ole Eesti elanikud täiesti immuunsed narratiividele, mis kujutavad Eesti strateegilisi valikuid – ELi ja NATO liikmeks astumist – kahjulike või asjatutena. Muret tekitab ka inimeste

Samamoodi on välja kujunenud ja kujunemas rühmadevahelisi erinevusi, mis võivad ennustada kahjuliku polariseerumise tõusu ja ühiskonna vastupanuvõime nõrgenemist

hüpoteetiline valmisolek loobuda inimõigustest, põhivabadustest ja turvalisusest. Samamoodi on välja kujunenud ja kujunemas **rühmadevahelisi erinevusi**, mis võivad ennustada kahjuliku polariseerumise tõusu ja ühiskonna vastupanuvõime nõrgenemist.

Need erinevused, mis on ahvatlev ja viljakas pinnas vaenulikule mõjutustegevusele, tulevad esile **vanuse, haridustaseme, üldise heaolu ja eluga rahulolu, tajutud kaasatuse ja geograafilise asukoha**

lõikes. Üldjoontes võib vandenõuteooriatele, toksilistele narratiividele ja väärteabekampaaniatele haavatavaks ja vastuvõtlikumaks pidada Kesk-Eestis elavaid, 45–64-aastasi ja madalama haridustasemega rühmi. Enamik neid rühmi tunneb end ka Eesti sotsiaal-poliitilisest elust **rohkem võõrandununa**, mis omakorda süvendab usaldamatust, turvatunde puudumist ja ebakindlust mitmesuguste riigis valitsevate probleemide suhtes.

Võib-olla üllatuslikult ei leitud uuringuga äärmuslikke suhtumisi ega vastuvõtlikkust nn alternatiivsele reaalsusele Kirde-Eestis (Ida-Virumaal), mille elanikkond on peamiselt venekeelne. Need tulemused näitavad, et ehkki venekeelset elanikkonda nende etnolingvistilise tausta tõttu sageli stereotüübitakse ja julgeolekuhuna kujutatakse ning valitsus ja kodanikuühiskond suunavad just neile oma väärinfovastaseid meetmeid, võivad vandenõuteooriatele ja väärteabele olla isegi vastuvõtlikumad hoopis muud rühmad.

Siiski tuleb piisavat tähelepanu pöörata **kõigi haavatavate ühiskonnarühmade** muredele ja arusaamadele, kui tahetakse vältida faktivabadest ja/või fakte moonutatavatest nn alternatiivsetest reaalsustest tulenevat edasist kahju. Eelkõige ei tohi alahinnata **kodanikuühiskonna** rolli. Faktipõhise teadlikkuse, kriitilise mõtlemise, kuuluvustunde ning demokraatlike väärtuste omaksvõtmine on võimatu ilma **tugeva ja aktiivse eestvedamiseta rohujuuretasandil**. Sama tähtis on kindlaks teha need, kes konkreetsete haavatavate ühiskonnarühmade kognitiivsest ja emotsionaalsest manipuleerimisest tegelikult geopoliitilist kasu lõikavad. Nende tõelised motiivid, tegevus, võrgustikud ja mõjutuskanalid valede konstrueerimisel või võimendamisel ja propageerimisel tuleb järjekindlalt avalikkuse ette tuua ning need isikud Eesti kerksuse ja vastupanuvõime kahjustamise eest vastutusele võtta.

VIITED JA MÄRKUSED

¹ Tuhande elaniku küsitluses kasutati stratifitseeritud mitmeetapilist juhuvalimit ning küsitlus viidi läbi arvutipõhise isiku- ja telefoniküsitluse vormis. Vastajad moodustasid soo, vanuse, hariduse, elukoha ja asula suuruse poolest esindusliku valimi riigi elanikkonnast. Vastajate poliitilisi eelistusi uuriti küsimusega, mis erakonna poolt nad hääletaksid, kui valimised oleksid järgmisel nädalavahetusel. Andmete kogumist igas riigis (Austria, Bulgaaria, Eesti, Leedu, Läti, Poola, Rumeenia, Slovakkia, Tšehhi ja Ungari) koordineeris Tšehhi äriühing FOCUS, s.r.o. Slovakkia vabaühenduse GLOBSEC korraldatud ja USA sihtkapitali *National Endowment for Democracy* toetatud projekti raames tehtud uuringu põhjal avaldati 2020. aasta suvel aruanne. Vt Dominika Hajdu ja Katarína Klingová, *Voices of Central and Eastern Europe: Perceptions of democracy & governance in 10 EU countries* [Kesk- ja Ida-Euroopa hääled: demokraatia ja valitsemise tajumine 10s ELi riigis] (Bratislava: GLOBSEC, 2020).

² Üks süstemaatilisemaid pikiuuringuid Eestis on Kaitseministeeriumi tellimisel tehtud uuring „Avalik arvamus ja riigikaitse“. See keskendub eelkõige riigikaitsele, kuid küsimused hõlmavad ka selliseid ühiskonna kerksuse aspekte nagu avalikkuse usaldus institutsioonide vastu, ohtude tajumine, suhtumine riigikaitse ja välispoliitika eri aspektidesse, meedia tarbimine jms. Vt nt 2019. aasta aruannet *Avalik arvamus ja riigikaitse* (Tallinn: Turu-Uuringute AS, 2019).

³ Vt „Ratas: Estonia ferry wreck needs a new investigation“ [Ratas: Estonia vajab uut veealust uurimist], ERR News/BNS, 28. september 2020; Jon Henley „Tell us the truth': hole found in sunken ship's hull proves us right, say families“ [Rääkige meile tõtt: lähedaste sõnul tõendab laevakeres leitud auk, et neil on õigus], *The Guardian*, 4. oktoober 2020.

AUTORIST

DMITRI TEPERIK

Dmitri Teperik on RKK tegevjuht. Tema uuringute teemad on rahvuslik kerksus, strateegiline kommunikatsioon ning julgeolekuga seotud arengud Balti riikide ja Ukraina ühiskondades.

TUNNUSTUS

See artikkel on kirjutatud koostöös GLOBSECiga ja sihtkapitali *National Endowment for Democracy* toetusega.

Lahtiütus: Artiklis väljendatud vaated ja arvamused kuuluvad selle autorile ning ei esinda tingimata Rahvusvahelise Kaitseuringute Keskuse ametlikku seisukohta.

ICDS.TALLINN

@ICDS_TALLINN

ICDS-TALLINN

WWW.ICDS.EE

RAHVUSVAHELINE KAITSEURINGUTE KESKUS
NARVA MNT. 63/4, 10120 TALLINN, EESTI
INFO@ICDS.EE

ISSN 2228-2076